

Research article

gravestone's lithograph of Tabadakan village in Mashhad¹

Fahimeh hassanzadeh ^(a), Alireza sheikhi ^{(b)*}

a. Master's degree Islamic art, Research & Technology Ferdows institute of higher education (F.hassanzadeh.k@gmail.com)

b. Author: Associate professor, faculty of applied art, university of art

Keywords

Mashhad, Tabadakan village, Gravestones, visual and content structure

Citation

Hasanzadeh, Fahimeh and Shaykhi, Alireza. (2024). Visual and thematic analysis of gravestone engravings in the village of Tabadkan in Mashhad. *Journal of Industrial Arts of Greater Khorasan*. 2(5), 25-44.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

Among the historical cemeteries in the suburbs of Mashhad, we can mention the cemetery of Tabadakan village, whose tombstones tell the mystery of the region's history and their attitude to life. Therefore, the decorations carved on stones, from motifs to inscriptions, are very important and worthy of consideration. The goal is visual and content analysis of the inscription, form and motifs of tombstones. Therefore, what is the form and role of Tabadakan tombstones and what are their themes? The research method of the article is descriptive and analytical and the information is collected based on field studies and library documents. A total of 86 tombstones were photographed from this cemetery, of which 51 tombstones were studied due to their unique characteristics. The findings show that two types of tombstones, altar and box (five stones inside the shrine) made of granite and schist are the most numerous in the cemetery of this village. All the stones are neatly and beautifully framed, and according to the position of the tombstones, engravers and calligraphers carved the desired role on the stone according to their taste and knowledge. Most of the inscriptions contain poems about the peace of the rest of the world, Quranic verses and words of Ahl al-Bayt. Beautiful motifs, including motifs of everyday objects to war tools that are specific to this region, have all given a special effect to the tombstones. The motifs are designed according to the position, personality and special characteristics of the deceased. The general shape of the stone, its engraving and inscription are all indicative of a large part of the beliefs and opinions of the people of the region and are considered a page of history. What is carved on the stone, from the inscription to the inscription, is all about seeking forgiveness and peace of the deceased for a better life in the eternal world and expressing the mourning of the survivors, which indicates the immortality of man. Therefore, each stone has a unique design and role that conveys a world of pure meanings.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hgj.2024.208912>

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_208912.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

1. This article is taken from Fahima Hasanzadeh's master's thesis entitled "Review of Tombstone Paintings in the suburbs of Mashhad from the 8th century to modern times" under the guidance of Dr. Alireza Sheikhi at Ferdous Institute of Higher Education

* Corresponding Authors: (A.sheikhi@art.ac.ir)

Introduction

Humans have always sought to achieve eternal life. The stone tombs and the special significance that they had in different regions can be considered as part of this effort, and perhaps the choice of stone material and their durability has been the same to this day. The tombs of each region have their own structure and specific themes derived from their different beliefs and cultures. The cemetery of Tabadkan village in Khorasan Razavi province is full of stone tombs that can reveal these themes through studying them. These tombs are located on a wide cemetery area on a hill near the village. Additionally, five sarcophagus-like tombs are located inside the shrine of the famous Imamzadeh Tabadkan or Imamzadeh Panjtan, which is annually visited by a large number of Shia Muslims. In this research, the stone tombs have been analyzed and examined in terms of material, iconography, and inscriptions. Furthermore, the meanings of these decorative motifs and their connection to the culture and customs of the local people have been investigated to shed light on a part of the history and culture of their ancestors. Thus, the research aims to answer the question: What is the form and decorations of the stone tombs in Tabadkan village and what content do they have?

Materials and Methods

The research method is descriptive-analytical based on documentary studies and field research. Out of the total number of stone tombs in this village, 86 tombs were photographed. Out of this number, 51 tombs were examined due to the diversity of patterns and unique features. Additionally, five tombs were also present inside the shrine of the Sayyids, bringing the total research samples to 56. Furthermore, interviews were conducted

with prominent individuals from the village and a few officials of the Imamzadeh Panjtan. After this stage, the stone tombs were reviewed and categorized. In the next stage, all the stone tombs were classified based on their form, patterns, and inscriptions, and linear images were taken for a more detailed study using software. Then, the patterns were examined, and finally, the scripts and contents of the inscriptions were analyzed.

Results

The findings indicate that two types of tombstones, horizontal (mihraabi) and box-shaped (with five stones inside the sarcophagus), exist in this village. The majority of these stones are made of granite and schist, with a limited number also being made of marble. The stones are neatly and beautifully framed, with engravings and inscriptions. These engravings consist of a collection of geometric, floral, objects, and inscriptions. The inscriptions on the tombstones usually include the name and details of the deceased, and in the past, they also included the names of their father and ancestors. The inscriptions found on the tombstones typically praise the deceased, recount battles and historical events, and sometimes include elegies describing the loss and separation from loved ones, traditions and sayings of the Ahl al-Bayt (peace be upon them), as well as verses and poems related to death and the afterlife. All of these texts are written in beautiful Nastaliq and Thuluth calligraphy. The beautiful engravings, including depictions of everyday objects to the specific weapons of this region, all give a unique charm to the tombstones. While floral and everyday object engravings can be found abundantly in most of the Dasht-e Towz cemeteries, the patterns and designs of weapons and military equipment observed in these

tombstones cannot be found in any other region. This reflects the significance of the people of the region towards valor and militancy. This has led to weapons being meticulously engraved with great detail. The engravings are designed based on the position, personality, and characteristics of the deceased. The overall form of the stone, its engravings, and inscriptions all signify a wide range of beliefs and traditions of the people of the region, serving as a page of history. What is engraved on the stone, from the engravings to the inscriptions, all serve the purpose of seeking forgiveness and peace for the deceased for a better life in the eternal world, and expressing grief and mourning for the survivors, which signifies the immortality of mankind.

Discussion and Conclusion

The only article obtained from the research background on the Tabadkan tombstones is the article "The Tombstone of Sayyids Tabadkan" by Mohammad Hasan Pakdaman (1389). Of course, in this article, only the introduction and general description of five box-shaped tombstones inside the mausoleum shrine of the Imams' descendants have been discussed, and there is not much mention of other tombstones in this village cemetery. Another article titled "Tombstones of Dasht-e Towas" by Ghadir Afrond (1383). Of course, this article does not focus on a specialized examination of Tabadkan tombstones, but based on the characteristics of some of the stones, it can be helpful. In this article, most places with historical tombstones have been identified, and about 550 inscribed tombstones have been classified due to their historical and artistic significance, and the historical, content, and visual features of the remaining tombstones have been examined; stones that some of them date back to the eighth

century AH. This research is among the initial articles that have addressed this important issue, and due to the significant differences in the tombstones of this region compared to other parts of Iran, access to written sources is limited. Therefore, this research is the first comprehensive study on examining the patterns, forms, and themes of the tombstones in the village of Tabadkan. Therefore, considering the vastness and hidden secrets within this cemetery and tombstones, there is a need for more comprehensive research and investigations that researchers can now complete.

مقاله پژوهشی

تحلیل بصری و مضمونی نگاره‌های سنگ قبور روستای تبادکان مشهد^۱

فهیمه حسن‌زاده (الف)، علیرضا شیخی (ب)*

(الف) کارشناسی ارشد هنر اسلامی، مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران (F.hassanzadeh.k@gmail.com)

(ب) دانشیار دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران

چکیده

از قبرستان‌های تاریخی حومه مشهد می‌توان قبرستان روستای تبادکان را نام برد که سنگ قبور آن راوی رمز و راز تاریخ منطقه بوده و نگرش آن‌ها به زندگی را حکایت دارد. هدف پژوهش حاضر، تحلیل بصری و محتوایی کتیبه، فرم و نقوش سنگ قبور است. از این‌رو، پرسش اصلی عبارت است از این که فرم و نقش سنگ قبور تبادکان چیست و چه مضامینی دارند؟ روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات بر اساس مطالعات میدانی و اسناد کتابخانه‌ای گردآوری شده است. تعداد ۸۶ سنگ‌قبر از این قبرستان عکس‌برداری شد که از این تعداد ۵۱ سنگ‌قبر به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد، مورد مطالعه قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد دو نوع سنگ‌قبر محرابی و صندوقی (پنج سنگ داخل ضریح) از جنس گرانیت و شیستی بیشترین تعداد را در قبرستان این روستا دارند. تمامی سنگ‌ها به‌طور منظم و به زیبایی کادربندی شده و نقوش و کتیبه بر آن نقش بسته‌اند. اکثر کتیبه‌ها شامل اشعاری در رابطه با آرامش دنیای باقی، آیات قرآنی و سخنان اهل‌بیت^(ع) است. نقوش زیبایی از جمله نقوش اشیاء روزمره تا ادوات جنگی که خاص این منطقه است، همگی جلوه‌ای خاص به سنگ قبور بخشیده است. نقوش با توجه به جایگاه، شخصیت و خصوصیات متوفی طراحی شده است. فرم کلی سنگ، نقش و کتیبه آن همگی گویای بخش وسیعی از باورها و عقاید مردم منطقه و برگی از تاریخ به شمار می‌آید. آنچه بر سنگ حک می‌شود از نقش تا کتیبه، همگی در جهت طلب آموزش و آرامش متوفی برای زندگی بهتر در جهان ابدی و بیان سوگ و ماتم بازماندگان بوده که به جاودانگی انسان دلالت دارد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

شماره صفحات: ۴۴-۲۵

واژگان کلیدی

مشهد، روستای تبادکان، سنگ‌قبر، جاودانگی، ساختار بصری و محتوایی

استناد به مقاله

حسن‌زاده، فهیمه و شیخی، علیرضا. (۱۴۰۳). تحلیل بصری و مضمونی نگاره‌های سنگ قبور روستای تبادکان مشهد. هنرهای صنایع خراسان بزرگ. ۲ (۵)، ۲۵-۴۴.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hgj.2024.208912>

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_208912.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

۱. مقاله حاضر، برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول با عنوان «بررسی نقش‌نگاره‌های سنگ قبور حومه شهر مشهد از قرن هشتم تا دوران معاصر» به راهنمایی نویسنده دوم در مؤسسه آموزش عالی فردوس است.

* نویسنده مسئول مکاتبات: (A.sheikhi@art.ac.ir)

مقدمه

انسان همواره در پی دستیابی به زندگی جاودانه بوده است. می‌توان سنگ‌قبر و اهمیت ویژه‌ای که در مناطق مختلف برای آن قائل بودند را بخشی از این تلاش دانست و چه بسا انتخاب جنس سنگ و ماندگاری آن‌ها تا به امروز نیز در همین راستا بوده است. سنگ‌قبر هر منطقه ساختار و مضامین به خصوصی دارد که برگرفته از عقاید، باورها و فرهنگ متفاوت آن‌هاست. قبرستان روستای تبادکان در استان خراسان رضوی مملو از سنگ‌قبرهایی است که با مطالعه آن‌ها می‌توان به این مضامین دست‌یافت. این سنگ‌قبر بر پهنه قبرستانی وسیع بر روی تپه مجاور روستا قرار دارد. علاوه بر آن، پنج سنگ‌قبر صندوقچه‌ای درون ضریح آرامگاهی معروف به امامزادگان تبادکان یا امامزاده پنج‌تن قرار دارد که همه‌ساله محل زیارت جمع زیادی از شیعیان است. در این پژوهش، سنگ‌قبر از منظر جنس، نقش‌نگاره و تزیینات نوشتاری مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. همچنین، با اطلاع از مضامین این نقوش تزیینی، ارتباط آن‌ها با فرهنگ و آداب و رسوم مردم محلی روستا مورد بررسی قرار گرفته است تا گوشه‌ای از تاریخ و فرهنگ زندگی پیشینیان آنان آشکار شود. تاکنون تحقیقات قابل‌توجهی در رابطه با سنگ‌قبر داخل قبرستان صورت نگرفته است. از این‌رو، پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این پرسش است: فرم و تزیینات سنگ‌قبر روستای تبادکان چیست و چه محتوایی دارد؟

پیشینه پژوهش

آنچه از پیشینه پژوهش در رابطه با سنگ‌قبر تبادکان به‌دست‌آمده صرفاً مقاله «مزار سادات تبادکان» از محمدحسن پاکدامن (۱۳۸۹) است. در این مقاله تنها به معرفی و شرح کلی پنج سنگ‌قبر صندوقچه‌ای داخل ضریح آرامگاه امامزادگان پرداخته شده است. دیگر پژوهش، مقاله «سنگ‌قبر دشت توس» از قدیر افروند (۱۳۸۳) است.

البته در این مقاله به بررسی تخصصی سنگ‌قبر تبادکان پرداخته نشده است، اما با توجه به ویژگی‌های برخی از سنگ‌ها می‌توان از آن کمک گرفت. در این مقاله اکثر مکان‌هایی که دارای سنگ‌قبر تاریخی هستند شناسایی و حدود ۵۵۰ سنگ‌قبر کتیبه‌دار به دلیل اهمیت تاریخی و هنری طبقه‌بندی شده و به بررسی ویژگی‌های تاریخی، محتوایی و بصری سنگ‌قبرهای باقیمانده پرداخته شده است. سنگ‌هایی که قدمت برخی از آن‌ها به قرن هشتم هجری قمری می‌رسد. به‌جز مقاله سادات تبادکان، نمونه دیگری برای بررسی سنگ‌قبر این روستا وجود ندارد. این مقاله جزو مقالات اولیه‌ای است که به این مهم پرداخته و با توجه به تفاوت بسیار سنگ‌قبر این منطقه با سایر نقاط ایران، دسترسی به منابع مکتوب محدود است. این پژوهش اولین تحقیق جامع در رابطه با بررسی نقوش، فرم و مضامین سنگ‌قبر روستای تبادکان است.

روش پژوهش

روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی، بر پایه مطالعات اسناد کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی است. از مجموع سنگ‌قبر این روستا، ۸۶ سنگ‌قبر عکس‌برداری شد. از این تعداد، ۵۱ سنگ‌قبر به دلیل تنوع نقوش و ویژگی‌های منحصربه‌فرد، مورد بررسی قرار گرفت. به‌علاوه، پنج سنگ‌قبر نیز داخل آرامگاه سیدها وجود داشت که مجموع نمونه‌های پژوهش را به ۵۶ عدد رساند. همچنین، در راستای این پژوهش مصاحبه‌هایی با افراد سرشناس روستا و چند تن از مسئولین آرامگاه امامزاده پنج‌تن صورت گرفت. پس از این مرحله، تمام سنگ‌قبر بازمینی و دسته‌بندی شدند. در مرحله بعد، تمام سنگ‌قبر بر اساس فرم و نقوش و کتیبه دسته‌بندی شد و برای مطالعه دقیق‌تر از تمامی نمونه‌ها تصاویر خطی با نرم‌افزار برداری صورت گرفت. سپس، بررسی نقوش و درنهایت، قلم و محتوای کتیبه‌ها مورد تحلیل قرار گرفت.

تصویر ۱: موقعیت روستای تبادکان نسبت به شهر مشهد (URL 1)

سنگ‌های نفیس ابتدا در فضای قبرستان و در میان قبرهای دیگر بوده که بعدها به مکان فعلی انتقال یافته‌اند. سنگ‌های مزار سادات همگی به رنگ سیاه و مستطیل صندوقی هستند. چهار عدد متعلق به مرد و یکی مربوط به بانویی است. بر سطح رویی و وجه‌های کناری این سنگ‌ها، نقوش و کتیبه حک شده است (تصویر ۳).

تصویر ۳: سنگ قبور داخل ضریح تبادکان (مأخذ: نگارندگان)

رویه سنگ قبور، در دیواره سنگ‌های محرابی اشعار و جملاتی نقش شده‌اند. تعداد محدودی از سنگ‌های محرابی فاقد متن بوده و طرحی محراب‌گونه در مرکز آن وجود دارد. این نمونه سنگ‌قبرها در عین سادگی، نوعی سنگ‌قبر خاصی را پدید آورده که در مناطق دیگر دشت توس به‌ندرت مشابه آن را می‌توان یافت (تصویر ۶). برخلاف اکثر قبرستان‌های دشت توس که کثرت سنگ قبور نوین به شکلی است که سنگ قبور قدیمی به‌ندرت مشاهده می‌شوند، در این قبرستان همچنان وفور سنگ قبور قدیمی چشم‌نواز است.

قبرستان تبادکان با وسعت نسبتاً زیادی بر بالای تپه‌ای در شمال‌غرب این روستا قرار دارد (تصویر ۲). در این قبرستان، سنگ قبور و الواح فراوانی وجود دارد. از سنگ قبور نفیس این روستا می‌توان پنج قطعه سنگ به‌عنوان امامزادگان را نام برد که هم‌اکنون در داخل ضریح نگهداری می‌شود و به مزار سادات شهرت دارد^۱. بر اساس مستندات موجود، این

تصویر ۲: قبرستان روستای تبادکان (مأخذ: نگارندگان)

ساختار بصری سنگ قبور

تمامی سنگ قبور قبرستان تبادکان، خوابیده و در ابعاد و اندازه‌های متفاوتی بوده که دارای نقوش و طرح‌های منحصر به فرد هستند. طول برخی به بیش از یک متر و برخی در حدود ۳۰ cm است. ابعاد سنگ‌قبرها بر طرح و نقش و نحوه قرار گرفتن آن‌ها بر سنگ تأثیر مستقیم دارد (تصویر ۴). در بین سنگ‌ها، تعدادی انگشت‌شمار از سنگ مرمر نیز وجود دارد (تصویر ۵). بر سطح سنگ قبور محرابی، مجموعه‌ای از نقوش و کتیبه حکاکی شده است. علاوه بر

۱. تصاویر پنج سنگ‌قبر داخل ضریح امامزادگان در تبادکان، به دلیل فضای خاص ضریح، نزدیکی سنگ‌ها به یکدیگر و دیواره‌های داخلی ضریح، به‌صورت تکه‌تکه عکس‌برداری شد. هر تصویر از وجه‌های مختلف سنگ‌ها، از مجموع حدود ۸ تا ۳۸ تصویر کوچک تشکیل شده است که با استفاده از نرم‌افزار و با ظرافت تمام، بهترین حالت از نمایش این سنگ‌ها ارائه گردید. ممکن است با توجه به این‌که هرکدام از این سنگ‌ها ابعادی بیشتر از یک یا حتی دو متر را دارند و نیز به دلیل اصطکاک و فرسایش سنگ‌ها، برخی از جزئیات آن‌ها در این ابعاد به‌وضوح قابل‌مشاهده نباشد.

این قبرستان کشف شده است که درون آرامگاهی در مجاورت قبرستان نگهداری می‌شوند. جنس سنگ قبور تبادکان اکثراً از نوع گرانیت است. در بین آن‌ها، سنگ شیستی و رودخانه‌ای نیز مشاهده می‌شود. سنگ‌های شیستی اکثراً به صورت لاشه هستند.

این شاید به دلیل افقی قرار گرفتن تمام سنگ‌ها و نیز دفن اکثر متوفی در گوشه‌ای از قبرستان باشد. به هر حال، این خصوصیت را شاید بتوان از ویژگی‌های خاص قبرستان تبادکان دانست. علاوه بر سنگ قبور افقی، پنج سنگ قبر صندوقی و با اندازه‌های متفاوت، از حدود ۲ متر و بیشتر، از

تصویر ۶: نمونه سنگ قبر به شکل محراب (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۵: سنگ قبر از جنس مرمر

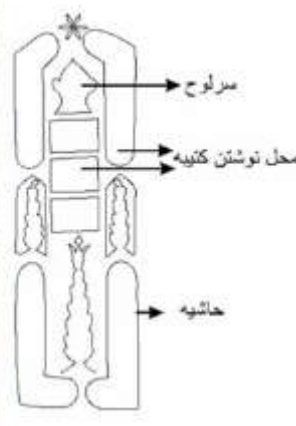

تصویر ۴: محراب بر روی سنگ

سنگ قبور محرابی، ترکیب‌بندی و چیدمانی مشابه یکدیگر دارند. این ترکیب‌بندی شامل سه بخش اصلی از جمله سرلوح، حاشیه و کتیبه است (تصویر ۷). این ترکیب‌بندی بر روی پنج سنگ قبر صندوقچه‌ای نیز مشاهده می‌شود.

ویژگی‌های ظاهری

در قبرستان تبادکان، به جز تعدادی سنگ لاشه، اکثر سنگ‌ها ساختاری محرابی دارند و در بین آن‌ها تعداد کمی سنگ مستطیل شکل مشاهده می‌شود. از این‌رو، می‌توان بیان داشت تمام آنچه بر سنگ قبر مشاهده می‌شود، از جمله

تصویر ۷: ترکیب‌بندی نقوش و کتیبه سنگ قبور (مأخذ: نگارندگان)

مشاهده شد که دارای دو بخش فرم و متن است. طرح سرلوح‌ها گاه به صورت نقشی کاملاً مجزا و گاه به صورت

قالب سرلوح: قالب سرلوح بخش آغازین نقش‌نگاره‌های سنگ قبور به شمار می‌آید و در تعداد بسیاری از سنگ‌ها

و حکاکی آن‌ها برسنگ، سرلوح نیز شکلی خاص به خود می‌گیرد. اکثر سنگ قبور سرلوح دارند و تابع فرم سنگ و حاشیه هستند. برخی از متون سرلوح نگاشته شده عبارت‌اند از: هذا، هذا مرقد مرحوم، هذا مرقد مرحومه و آرامگاه.

یک‌تکه و متصل به نقش حاشیه و متن کتیبه سنگ قبر است. سرلوح‌های مجزا، دارای تنوع و اشکال مختلف از جمله محراب، نقش خورشید و انواع نقوش اسلیمی است (جدول ۱). سرلوح‌ها در اکثر قبرستان‌های حومه مشهد بسیار شبیه به یکدیگر هستند، اما گاه به دلیل خصوصیات طراحی نقش

جدول ۱، نقوش سرلوح (مأخذ: نگارندگان)

	اسلیمی
	هندسی

دارد؛ چه در سنگ‌های لاشه و چه در سنگ‌هایی که در ابتدا تراش داده شده و سپس نقش بر آن‌ها حک شده است. بر این اساس، شاهد تنوع زیاد حاشیه سنگ قبور هستیم (جدول ۲).

حاشیه: حدود ۲۹ عدد از سنگ قبور تبادکان دارای نقش حاشیه هستند. بقیه سنگ‌ها گاه بسیار ساده تزیین شده و یا روی آن را تماماً با کتیبه حکاکی کرده‌اند. حاشیه موجب نظم خاصی در ترکیب‌بندی نقش و کتیبه شده است. معمولاً شکل و طرح حاشیه رابطه مستقیم با شکل سنگ

جدول ۲: انواع نقش حاشیه سنگ قبور دشت توس (مأخذ: نگارندگان)

احفاد البتول امیر سید حاجی حسن طاب ثراه ابن جناب مرتضی‌المرحوم افتخار العتره اعتضاد المله الزاهره سید شمس الدین ... محمد بن امیر سید شرف‌الدین حسین الحسینی طیب‌الله مرفدهم و سقی بماء الرضوان مشهدهم الابن سید امیر حاجی حسن چون به جنت رفت از این محنت‌سرا/ وقت رحلت کردنش تاریخ سال هشتصد و هفتاد و یک بود از قضا».

متن حاشیه راست: بر بدنه سمت راست با خط درشت ثلث حک است: «قال رسول الله صَلَّى الله عليه و سلم اذكروا محاسن أمواتكم و كفوا عن مساوئهم».

متن حاشیه چپ: «قال النبي الدنيا ساعة فاجعلها طاعة و قال عليه السلام المؤمن حي في الدارين» ([Pākdāman](#), 2010: 107).

سطح بالایی سنگ دارای نقوش گل و برگ و اشعاری در حاشیه بوده که اغلب از بین رفته است (تصویر ۸).

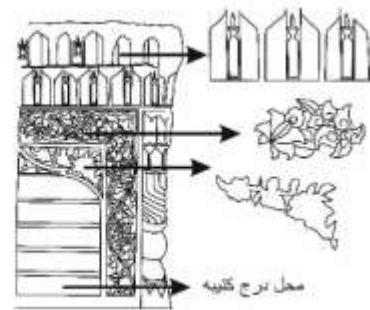
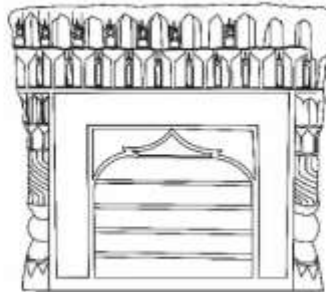
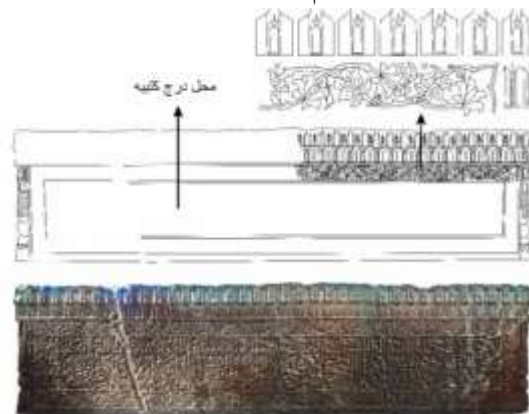
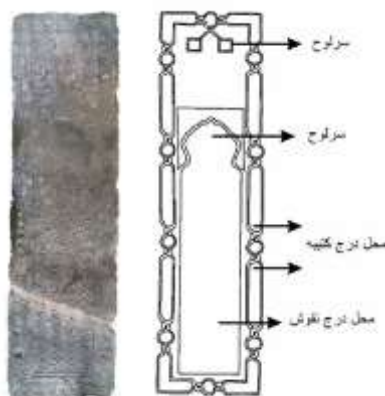
کتیبه: متونی که بر سنگ قبور تبادکان حک شده است، در مرکز سنگ، گاه در حاشیه و جداره کناری سنگ و در مواردی نیز درون سرلوح قرار دارد. این متون به قلم‌های نسخ، ثلث و نستعلیق نگاشته شده است. مضمون عبارات شامل مشخصات متوفی، اسماء‌الله و متبرکه، اشعار و ابیات و سخنان ائمه^(ع) است که در رابطه با جهان پس از مرگ و آرامش متوفی در نظر گرفته شده است. بر روی سنگ قبور صندوقچه‌ای نیز، اشعار و سخنان پندآموز حک شده است. سنگ‌قبرهای پنج‌تن به شکل صندوقچه‌ای با نقش و نگار، کتیبه و متون مذهبی هستند. هر سنگ کم و بیش دارای شکستگی‌هایی شده که به‌سختی می‌توان نقش آن را به‌درستی استخراج کرد.

پنج سنگ داخل ضریح

سنگ قبر اول: امیر سید حاجی حسن

ابعاد: ۶۱×۲۹×۲ cm و ارتفاع ۵۴ cm

متن پیشانی و پایین سنگ: «هذه مرقد جناب المرتضى الاعظم المجتبی الانسب الاقدم قدوة اولاد الرسول و اسوة

تصویر ۸: سه وجه سنگ قبر قدیمی روستای تبادکان (سنگ اول داخل ضریح) (مأخذ: نگارندگان)

1. فضایل مردگان خود را به یاد آورید و از عیب آن‌ها بپرهیزید.

2. دنیا يك ساعت است و آن يك ساعت را برای اطاعت صرف کن و درود خدا بر او که فرمود مؤمن در دو خانه زنده است.

سنگ قبر دوم: سید کمال‌الدین محمود

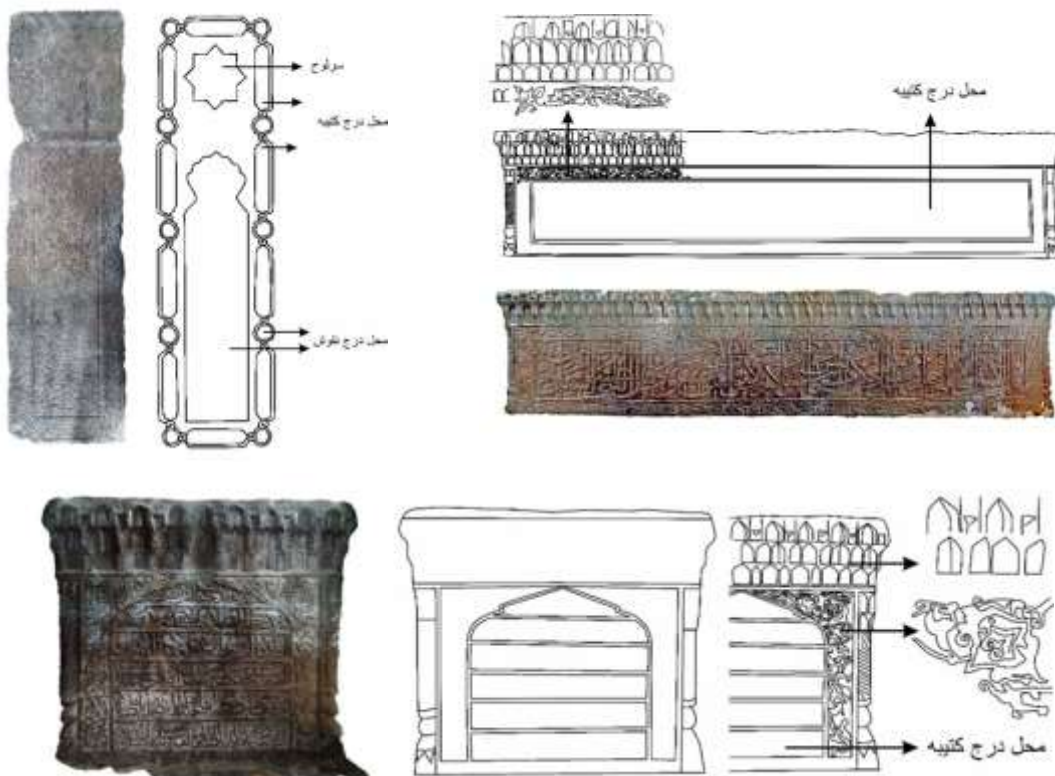
ابعاد: ۲۰۷×۵۸cm و ارتفاع ۵۲cm با پایه سنگ سالم به ابعاد ۱۲۸×۳۵cm.

متن پیشانی و پایین سنگ: کتیبه پیشانی سنگ به علت فرسایش، وضوح خود را از دست داده و چنین خوانده می‌شود: «اذا بلغ؟ اليوم الثامن من شهر شعبان سنة سبع و ثمانين و ثمانمائة فتحت ثمانية أبواب الجنان على؟ عصره و فرید [دوره] و سید السادات و منبع الخیر [ادامه در پایین سنگ] و السادات کمال الدولة و الدین محمود بن السید السند شمس المله و الدین محمد امیر حسین التبادکانی روح

الله روحه و دام فی فرادیس الجنان فیضه و فتوحه بحق محمد و آله أجمعین».

متن حاشیه راست: کتیبه بدنه این سنگ پرنقش و نگارتر از سنگ قبلی است و در آن بیتی عربی به خط ثلث در میان خطوط کوفی و گل و بوته حک شده که مصرع اول آن چنین است: «مضى العمر و الأيام و الذنب حاصل و ... و الموت و الفكر غافل».

متن حاشیه چپ: «نعیمک فی الدنیا غرور و محنة و عیشک فی الدنیا محال و باطل» (Pākdāman, 2010: 107) این سنگ از یک سوم پایانی دچار شکستگی شده و به دو نیم غیرمساوی تقسیم شده است (تصویر ۹).

تصویر ۹: سه وجه سنگ قبر قدیمی روستای تبادکان (سنگ دوم داخل ضریح) (مأخذ: نگارندگان)

سنگ قبر سوم: میرزا محمد حسین

ابعاد سنگ: ۱۸۶×۴۵cm با ارتفاع ۴۲cm

متن پیشانی: «هذه روضة صاحب الاعظم نبوی الأخلاق ملكی الشیم و مخصوص بمواهب الملك الهمدانی امیر کمال الدین محمود بن صاحب المرحوم امیر محمد ابن

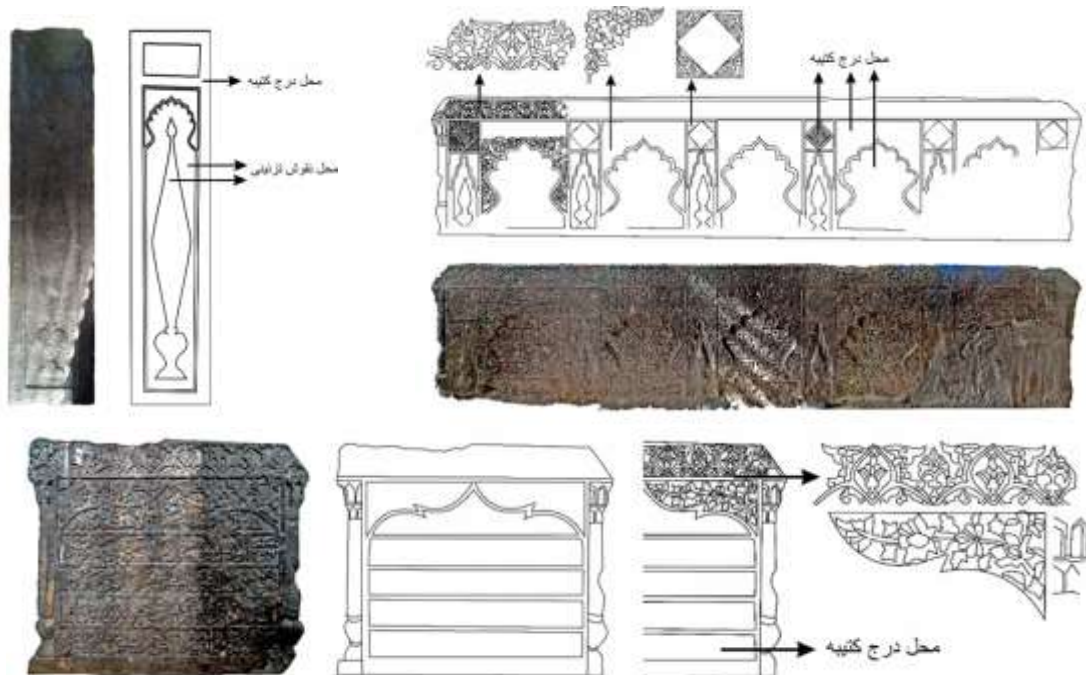
حسین التبادکانی غفرالله له و لوالديه فی ربیع الثانی سنة خمس و ستین و ثمانمائة».

متن پایین سنگ: «عمل استاد علی بن شیخ محمد مشهدی لواحد من الفضلاء». در ادامه این کتیبه، تک بیتی فارسی

۱. زمانی که رسید؟ روز هشتم شعبان سال هشتاد و هفت و هشتصد و هشت دروازه بهشت به روی؟ گشوده شد. عصر او فرید و سرور سادات و مایه خیر و سادات کمال دولت و دین محمود بن السید السناد شمس ملت و دین محمد، امیرحسین تبادکانی روحش را قرین رحمت کند و طغیان و فتوحاتش را در راه محمد و همه آل او در بهشت جاودان بخشد.

با توجه به قدمت قبرستان تبادکان، به دست آمد که برخی از سنگ‌هایی قدیم نظیر همین سنگ، در طی سده‌های مختلف، استفاده مجدد برای ثبت هویت مردگان می‌شده است. به‌ویژه که این عمل، با شیوه تراش مجدد قسمتی از سطح سنگ نمود می‌یافته است. بر این اساس، روی سنگ کمال‌الدین محمود تبادکانی در کلیشه‌ای لوزی شکل با یک خط ناخوانای نستعلیق به‌سختی خوانده می‌شود: «مرقد مرحوم المغفور المبرور؟ ولد؟ میرزا؟ حسن رضوی [سنه‌ی [Pākdāman, 2010: 108-](#)]» (۱۲۰۵ یا ۱۲۵۰) (تصویر ۱۰۹).

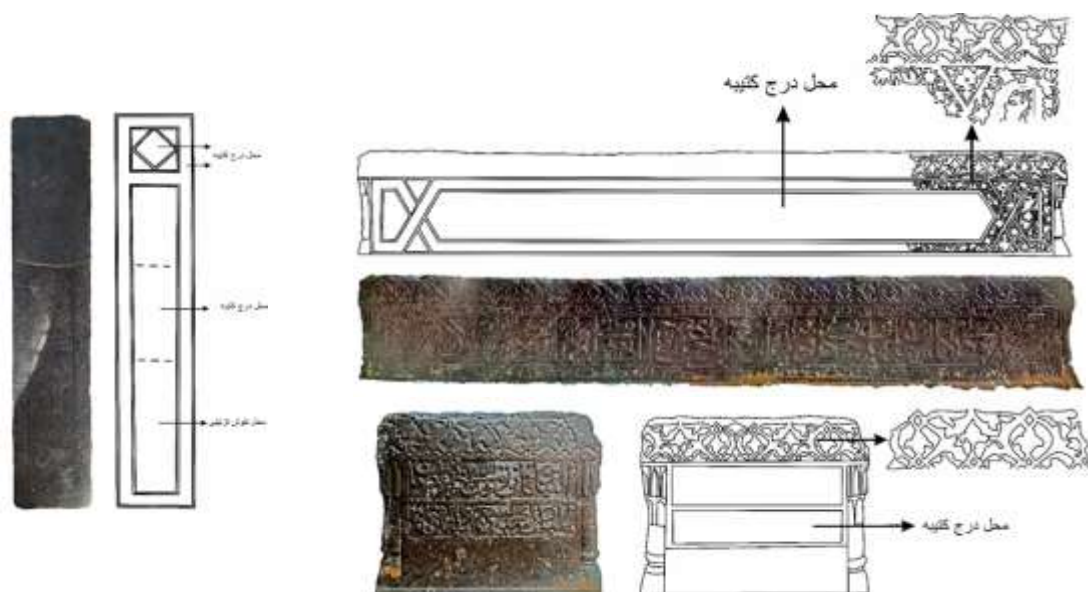
آمده که خوانده می‌شود: «رفتم بسر تربت محمود غنی، گفتم که؟؟؟». متن حاشیه: در حواشی سطحی در ده قاب آمده است: «اللهم صلّ علی علی المرتضی و صلّ علی حسن المجتبی و صلّ علی الحسین الشهید بکریلا و صلّ علی محمد الباقر و صلّ علی جعفر الصادق و صلّ علی موسی الکاظم و صلّ علی حسن العسکری و صلّب علی محمد المهدی الطّیّین. الطاهرین». کتیبه‌های بدنه نیز شامل ده قاب در طرفین می‌باشد که بر آیات آن قرآن و احادیث نبوی حک شده است.

تصویر ۱۰: سه وجه سنگ قبر قدیمی روستای تبادکان (سنگ سوم داخل ضریح) (مأخذ: نگارندگان)

است. در این کتیبه خوانده می‌شود: هذا مرقد سیادت و نقابت پناه المرحوم المغفور میرزا محمدحسین بن جناب سیادت و نقابت پناه و معانی؟». با توجه به شکستگی پایین سنگ، نام پدر و سال فوت مدفون در این قبر نامعلوم است (تصویر ۱۱).

سنگ قبر چهارم: امیر کمال‌الدین محمود تبادکانی
ابعاد سنگ: این قطعه کوچک‌تر از دو سنگ قبلی و ابعاد $167 \times 22 \text{ cm}$ و ارتفاع 25 cm است. متن پیشانی و پایین سنگ: قسمت پایین سنگ به‌طور کامل شکسته و از بین رفته و تنها کتیبه پیشانی ساییده شده آن باقی‌مانده

تصویر ۱۱: سه وجه سنگ قبر قدیمی روستای تبادکان (سنگ چهارم داخل ضریح) (مأخذ: نگارندگان)

سنگ قبر پنجم: فاطمه خاتون

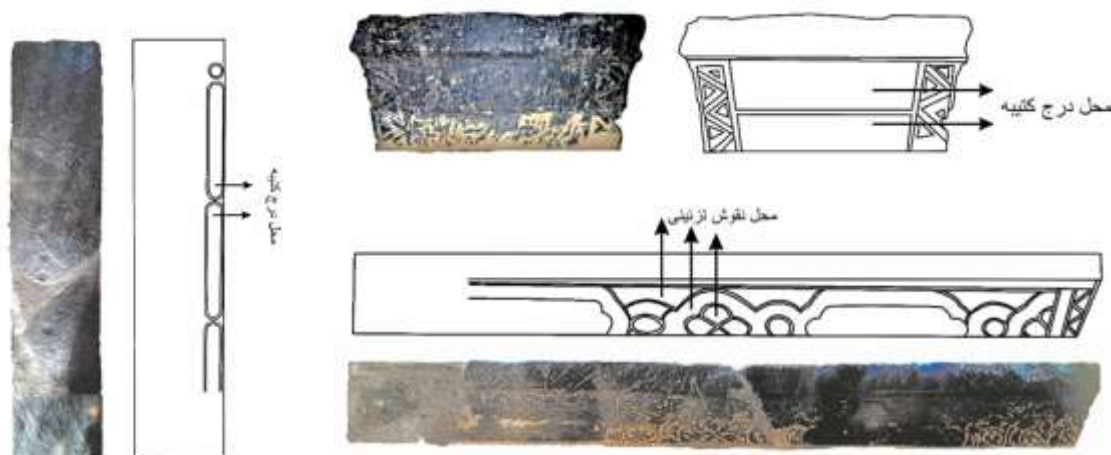
ابعاد سنگ: ۱۶۵×۳۵ cm با ارتفاع ۱۶ cm

متن پیشانی سنگ: «هذه روضة الشريفة الصالحة المستورة المسماء فاطمه خاتون بنت صاحب مرحوم المغفور امير كمال الدين محمود التبادكاني توفت في غرة رمضان المبارك سنة سبع و ستين و ثمانمائه».

بهره‌های ستای خراسان بزرگ
بهار ۱۴۰۳ شماره ۵
۳۶

متن حاشیه راست: بر دو کتیبه بغل این سنگ اشعاری فارسی حک است که ابتدای آن چنین است: «لاله همه خون دیده؟»

متن رویه سنگ: بر روی سطح سنگ نیز همانند سنگ امیر کمال‌الدین، استفاده مجدد شده و حک گردیده است: «هذه مرقد مرحوم سيادت پناه مرحوم ميرزا محمدعلي ولد مرحوم سيادت پناه ميرزا ابوالقاسم رضوي سنه ۱۲۰۶» (تصویر ۱۲).

تصویر ۱۲: سه وجه سنگ قبر قدیمی روستای تبادکان (سنگ پنجم داخل ضریح) (مأخذ: نگارندگان)

اغلب به جز یک مورد، کل مشخصات خانوادگی و سال وفات آنان حک شده است. با این حال، برای استخراج شجره سیادت سه سنگ اول نمی‌توان به گونه دقیق از منابع و کتاب‌های نسب‌شناسی سود جست. اگرچه در تحقیقی جامع در کتاب‌های انساب و تاریخی به‌ویژه تاریخ جغرافیایی،

به محوریت بازخوانی این پنج سنگ به دست می‌آید که سنگ‌های شماره یک، دو و سه متعلق به ساداتی بوده‌اند که در سده‌های نهم و دهم هجری قمری می‌زیسته‌اند، اما دو سنگ شماره چهار و پنج، مربوط به پدر و دختری است که هیچ‌گونه انتسابی به سادات ندارند. بر روی این سنگ‌ها

۸۵۰ق) به دلیل تسامح و تساهل مذهبی از سر گرفته شد (Pākdāman, 2010: 111-115). به دلیل جایگاه حرم مطهر رضوی و نیز دلایل مختلفی همچون گسترش تشیع و افزایش مهاجرت سادات به سمت خراسان باعث شد تا جایگاه سادات و نقیبان متحول شود. سیاست مذهبی تیمور نیز اقتضا می‌کرد که سادات را هم‌ردیف با علماء مورد تکریم و احترام قرار دهد (Chahian Borojeni & Chalongar, 2000: 95).

زمینه‌های گسترش قدرت سادات رضوی از زمان شاه‌طهماسب اول فراهم شد (Hasanabadi, 2009: 7). البته درهم‌ریختگی نسبت‌نامه‌ها و تشابه‌های اسمی در بین افراد شاخه‌ها، بسیار است و به‌گونه‌ای دقیق نمی‌توان نسبت‌ها را مشخص کرد. این سادات با حمایت تیموریان در شهر مشهد، نفوذ و قدرت بسیاری یافتند و در آغاز، در کنار و همراه سادات موسوی و سپس در روزگار صفوی، به‌صورت مستقل، امور حرم رضوی، نقابت سادات و به‌نوعی ریاست مشهد که در آن زمان جایگزین توس شده بود را به دست گرفتند (Rezaei Borjaki, 2018: 232). سادات رضوی مشهد به علت انتساب به امام رضا^(ع) و موقعیت مذهبی از جایگاه اجتماعی برخوردار بودند و توانستند با برخورداری از موقعیت اجتماعی و استفاده از ارتباطات خویشاوندی و سیاسی با دربار صفویه طی یک قرن نفوذ و سیطره‌ای در تاریخ مشهد به دست آورده و بسیاری از مناصب و پست‌های مهم را در اختیار گیرند که میان جامعه سادات آن زمان منحصربه‌فرد است. مهیا بودن زمینه‌های گوناگون حضور این سادات در جامعه مشهد از لحاظ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این امکان را برای آنان فراهم ساخته بود تا با استفاده از کلیه امکانات، ضمن انسجام پیوندهای داخلی خویشاوندی، به‌عنوان نمونه‌ای موفق از حضور یک جامعه مذهبی در عرصه‌های مختلف محسوب شوند. فعالیت‌های علمی سادات رضوی در مشهد مقدس تا اواخر دوره صفوی ادامه یافت که در نوع خود جالب‌توجه است (Hasanabadi, 2009: 1). سادات رضوی نیز به‌تدریج همچون سادات موسوی در نهاد نقابت به‌کار گرفته شدند. سادات رضوی و موسوی با همکاری و مشارکت یکدیگر سعی در حفظ آستان

جست‌وجو و واکاوی انجام پذیرفت، اما متأسفانه نمی‌توان به اصل شجره دست‌یافت. در این‌گونه موارد تکیه بر قرآینی است که تا اندازه‌ای می‌تواند ما را در بازیابی هویت این اشخاص یاری دهد. نوع چیدمان واژه‌ها و عبارات سه سنگ ابتدایی به‌ویژه سنگ اول، بر فخامت و عظیم‌الشأن بودن این اشخاص دلالت دارد (Pākdāman, 2010: 111-115).

بنابراین، یکی از اقدامات مفید، بررسی گروه ساداتی است که می‌توان این اشخاص را به آن‌ها نسبت داد. ورود و استقرار سادات به ایران و از جمله خراسان، فرآیند طولانی و پرفراز و نشیبی را پیموده است. در روزگار عباسیان و پس از آن، سادات به‌ویژه علویان، به دلایل گوناگون و صورت‌های متفاوت وارد خراسان شدند. همچنین، یکی از خاندان‌هایی که به ایران آمدند خاندان حسینی بودند که از قرن چهارم هجری قمری به بعد، خاندان‌هایی از آن‌ها در شهرها و مناطق گوناگون ایران شکل گرفتند. هرچند همه سادات از نسل امام چهارم، حسینی محسوب می‌شوند، اما در طول تاریخ و در منابع انساب، به نسل امام موسی کاظم^(ع) عنوان خاص موسوی و نسل امام رضا^(ع) رضوی یا ابن‌الرضا داده شده است. در اینجا منظور از سادات حسینی، نسل امام چهارم تا امام هفتم است (Hoseyni, Vakili & NazemianFard, 2009: 29).

در قبرستان تبادکان نیز به لحاظ تاریخ تقریبی و شباهت حکاکی دو سنگ شماره ۱ و ۲ (امیر سیدحاجی حسن متوفای ۸۷۱ق و سید کمال‌الدین محمود متوفای ۸۸۷ق) و محوریت قرار دادن کلمه «الحسینی» که در سنگ شماره ۱ (امیر سید حاجی حسن) آمده است، می‌توان به این یقین رسید که گروهی از ساداتی که در تبادکان زیست داشته‌اند، حسینی بوده‌اند. نسابه‌ها عنوان «حسینی» را بر فرزندان امام سجاد^(ع)، امام باقر^(ع) و امام صادق^(ع) در مقابل عنوان «موسوی» به‌کار گرفته‌اند. هیچ قرینه‌ای در سنگ اول (امیر سید حاجی حسن) در کنار کلمه «حسینی» نیست که نشان‌دهنده این باشد که او از کدام دسته از سادات حسینی بوده است. نخستین مهاجرت سادات رضوی ساکن قم به خراسان در قرن چهارم هجری قمری رخ داد، اما با وقفه‌ای طولانی روبه‌رو شد و در دوره حکومت شاهرخ تیموری (۸۰۷-

مقدس و توسعه آن داشتند ([Chahian Borojeni & Chalongar, 2000: 99](#)).

اگرچه در حال حاضر سادات رضوی، به گفته اهالی، از نسل «سید حسن کلیددار حرم رضوی» در روستای تبادکان ساکن است، اما «میرزا محمدباقر رضوی» نتوانسته اطلاعاتی را درباره هویت و تاریخ زندگی و اولاد او ارائه دهد و نام سید حسن کلیددار را ذیل عنوان «ذکر نام جماعتی از سادات عظام رضوی که اسمشان در کتب تاریخ تذکره یادشده و به واسطه دست نیامدن نسبتشان نامشان در این مبسوط و مشجر نیامده» آورده است ([Pākdāman, 2010: 111](#)). این گروه از سادات احتمالاً از دوره صفویه و پس از آن به لحاظ سهم‌بری از موقوفات رضوی در این منطقه ساکن شدند. مستندترین تاریخی که قرینه بر سکونت قطعی سادات رضوی در تبادکان است تاریخ ۱۲۰۶ ق است که مربوط به دوره افشاری‌ها و متن حکاکی شده بر روی سنگ فاطمه خاتون است ([Pākdāman, 2010: 111-112](#)) (سنگ شماره ۵).

با افزایش جمعیت سادات در شهرها، نهاد نقابت شکل گرفت و شخصیت‌های برجسته‌ای که منتسب به خاندان‌های معتبر بودند، به‌عنوان نقیب یا رئیس انتخاب و منصوب شدند ([Rezaei Borjaki, 2018: 264](#)). با توجه به وجود واژه نقابت بر روی سنگ سوم، درمی‌یابیم که منطقه تبادکان همچون سایر نقاط از جمله مشهد به دلیل وجود خاندان سادات دارای سرپرست و نقیب بوده‌اند.

سازمان نقابت سادات، یک تشکیلات سیاسی و مذهبی به شمار می‌رفت که در رأس آن، نقیب‌النقبا قرار داشت که توسط خلیفه، از میان سیادات فاضل و برجسته انتخاب می‌شد. نقبا، به فراخور اهمیت حوزه جغرافیایی و شخصیت نقیب، از طریق خلیفه، سلطان، حاکم محلی یا نقیب‌النقبا انتخاب می‌شدند ([Hoseyni, Vakili & NazemianFard, 2009: 36](#)). در این میان، نقیبان که علاوه بر اداره حرم و سرپرستی سادات، اداره شهر مشهد را بر عهده داشتند، می‌توانستند با استفاده از جایگاه خود و نحوه تعامل با پادشاهان تیموری و اقدامات مختلف، نقش تأثیرگذاری داشته باشند ([Chahian Borojeni & Chalongar, 2000: 86](#)).

با تأسیس دیوان نقابت در دستگاه عباسیان، در آغاز، امور همه بنی‌هاشم در اختیار یک‌تن بود، اما بعد نقابت آل-ابوطالب به‌گونه‌ای جداگانه در اختیار یکی از آنان که بیشتر از علویان بود، قرار گرفت. هر شهر و منطقه نقیب ویژه‌ای داشت و بر همه امور سادات آنجا نظارت می‌کرد. در بسیاری از شهرهای اسلامی به‌ویژه خراسان، علاوه بر نقیب، از عنوان رئیس نیز برای سادات استفاده شده است. تفاوت میان نقیب و رئیس آشکار نیست و حتی برخی به این تفاوت قائل نیستند و هر دو را یکی دانسته‌اند ([Rezaei Borjaki, 2018: 264](#)). نقیب در برابر سادات منطقه خود مسئول و موظف بود که به مشکلات مالی، سیاسی، اجتماعی و قضایی آنان رسیدگی کند. نخستین وظیفه او صیانت از جامعه سادات بود ([Nakhjavani, 1976: 204](#)). تمامی اهالی و ساکنان باید او را والی و حاکم خود می‌دانستند و اوامر و احکام او را همچون دستور تلقی می‌کردند ([Esfzari, 1961: 48](#)). در یک جمع‌بندی درباره سنگ اول و دوم می‌توان بیان داشت که آنان از سادات حسینی سده نهم دوره تیموری در منطقه تبادکان بوده‌اند که به احتمال با بیست یا بیست و دو واسطه به امام زین‌العابدین^(ع) منتسب می‌شوند. درباره سنگ سوم (میرزا محمدحسین) احتمال داده می‌شود که میرزا محمدحسین سیدی از سادات حسینی یا رضوی بوده که در دوره صفویه می‌زیسته، به‌ویژه که نوع خط حکاکی شده بر پیشانی سنگ میرزا محمدحسین شبیه به خطوطی است که برای استفاده مجدد بر روی سنگ قبر فاطمه خاتون و امیر کمال‌الدین محمود، به‌کاررفته است. از ویژگی‌های این سنگ، واژه نقابت است، چنانچه این عنوان را با همان معنای خاص خودش بشناسیم، باید گفت که میرزا محمدحسین، عهده‌دار نقابت منطقه بوده است. این گمانه نیز قابل‌بررسی است که شاید این قبر متعلق به امیرحسین تبادکانی حاکم زورآباد و جام باشد که پس از وفات، در زادگاهش دفن شده است. سنگ چهارم به قرینه «لواحد من الفضلاء» متعلق به امیر کمال‌الدین محمود بن محمد بن حسین التبادکانی متوفای ربیع‌الثانی ۸۶۵ ق، از عالمان، دانشمندان و بزرگان علمی منطقه بوده است که پس از دو سال، در اول رمضان ۸۶۷ ق، دخترش فاطمه خاتون در

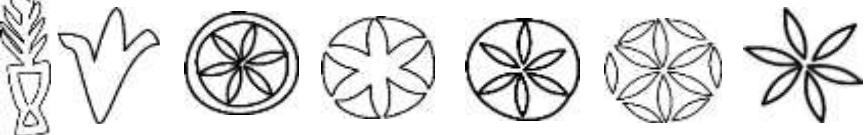
نقوش اکثراً به صورت ساده و انتزاعی رسم شده است. گل شش‌پر بر روی اکثر سنگ‌ها فارغ از جنسیت متوفی دیده می‌شود. با توجه به طرح‌های متنوع گل شش‌پر و باور مردمان تبادکان، این طرح نوعی زینت و گاه جایگاه نقش خورشید و چرخ‌گردون را دارد. نقوش اسلیمی را نیز می‌توان در مجموعه نقوش گیاهی جای داد. ظرافت نقوش اسلیمی به‌درستی گویای مهارت دست استاد حکاک است (جدول ۲).

جوار او دفن می‌شود (Pākdāman, 2010: 111-115).

نقوش

تنوع نقوش سنگ قبور روستای تبادکان بسیار چشم‌گیر بوده و به هندسی، گیاهی، اشیاء و قطاربندی تقسیم می‌شود. نقوش گیاهی از جمله نقوش گیاهی سنگ قبور روستای تبادکان انواع گل‌ها، از جمله گل شش‌پر و درختان سرو و نخل است. این

جدول ۲: انواع نقوش تزئینی سنگ قبور دشت توس (مأخذ: نگارندگان)

	درخت
	گل و گل‌دان

Ahmadzadeh, 2010: 49). این نقش بر روی سنگ قبور بانوان بسیار دیده می‌شود. **شانه:** در فرهنگ اسلامی شانه نشانه پاک‌ی و نظافت است. در سفرنامه راوینسون آمده است «شانه که در گذشته یکی از اشیاء درون مقابر بوده است روشن‌کننده جنسیت متوفی است (Safikhani, 2015: 150). به عقیده برخی از محققین «اگر شانه یک‌پهلوی باشد صاحب قبر مرد و اگر دوپهلوی باشد زن بوده است» (Porkarim, 1963: 31). از این‌رو، این نقش هم بر روی سنگ قبور متعلق به آقایان و هم سنگ قبور بانوان مشاهده می‌شود. گاهی نیز وقتی فردی فوت می‌نمود، او را در قبر نیاکانش که مدت زیادی از فوت او گذشته دفن می‌کردند و به همین دلیل نشانی از جنسیت، پیشه و خصوصیات نیاکانش بر روی سنگ‌قبر حک می‌شده است. به‌طور مثال، نقش شانه‌ای که بر روی سنگ‌قبر مردی دیده می‌شود، نشان از این دارد که سال‌ها قبل زنی از خاندان متوفی در آنجا مدفون بوده است. همچنین شانه «علامت آراستگی و پیراستگی صاحب قبر

اشیاء و وسایل

قیچی: از جمله نقوش ابزاری است که به دو شکل بسته و باز بر سنگ قبور مشاهده می‌شود. قیچی در فرهنگ‌های مختلف دارای معانی نمادین بوده که همانا قطع رشته حیات و مرگ است. در کتب فرهنگ نمادها، قیچی را دو خصلته قلمداد کرده و «آن را هم نماد مرگ و هم نماد زندگی دانسته‌اند، هم اتحاد است و هم برش» (Cooper, 2000: 284). قیچی نمادی زنانه و به معنی قالی‌باف بودن نیز هست که معمولاً با علامت شانه دوطرفه همراه است (Sabermaghadam & Ahmadzadeh, 2010: 49). از نظر مردم بومی قیچی نمادی از بافندگی نیز به شمار می‌رود؛ به‌خصوص که از این نقش در کنار نقش دوک‌نخ‌ریسی نیز زیاد استفاده شده است.

دوک‌نخ‌ریسی و دار قالی‌بافی ضمن بیان جنسیت متوفی، بیانگر هنرمندی و کارایی او در زمینه نوع ریسندگی، بافندگی و قالی‌بافی است (Sabermaghadam & Ahmadzadeh, 2010: 49).

است» (Anasery, 2001: 33). نکته جالب توجه آن است که شانه روی سر قرار می‌گیرد، بدون در نظر گرفتن جنبه کاربردی آن، شانه وسیله ارتباط با قدرتی مافوق طبیعت است و با این قدرت هم‌ذات می‌شود. دندان‌های شانه، نشانه شعاع‌های نور آسمانی است که از تارک سر در انسان نفوذ می‌کند (Safikhani, 2008: 453; Fazli, 2015: 151).

شمعدان: این شیء، نماد نور باطنی، بذر زندگی و رستگاری است. نمادگرایی مذهبی شمعدان، بر نمادگرایی کیهانی آن تکیه دارد (Chevalier & Gheerbrant, 2006: 93-95). نقش شمعدان، از نقوش پرتکرار سنگ قبور روستای تبادکان است. این نقش به‌وفور بر روی سنگ قبور مردان و زنان مشاهده می‌شود که در کنار سایر نقوش از جمله گلابدان حک شده است. به عقیده مردمان تبادکان، استفاده از شمعدان به‌منظور روشنایی قبر و مسیر پس از مرگ و نیز آرامش متوفی است.

گلابدان و آفتابه‌لگن: این شیء در قدیم به‌منظور ظرف شراب نیز کاربرد داشته و امروزه به‌منظور ظرف مخصوص گلاب و برای ایجاد فضایی عطراگین و آرام‌بخش در قبر استفاده می‌شود.

تبر و سرنیزه: این نقوش گرچه نوعی سلاح نیز محسوب می‌شوند، اما بیشتر جنبه کاربردی داشته و نوعی وسیله برای کار و پیشه است. این موارد از نقوش پرتکرار سنگ قبور به شمار می‌آیند.

سلاح: در عصر آهن، ابزار و وسایل زندگی و وسایل مربوط به تغذیه و ظروف را همراه مرده دفن می‌کردند. علاوه بر این، وسایل ادوات جنگی نیز از وسایل مهمی محسوب می‌شدند که می‌باید به همراه مرده دفن می‌گردیدند که یکی از دلایل آن نخست جنگ‌آور بودن متوفی و دیگری دور کردن ارواح پلید از دور مرده بود. این وسایل جنگی پس از آغاز دوره اسلامی تاریخ ایران نقش‌هایشان بر روی سنگ مزارها حک شدند (Mehrabi Hafashjani, 2016: 14).

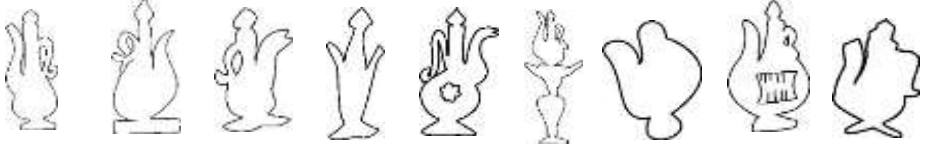
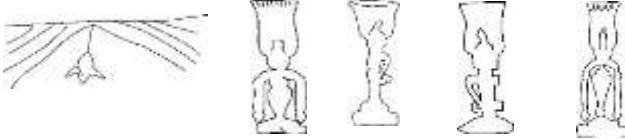

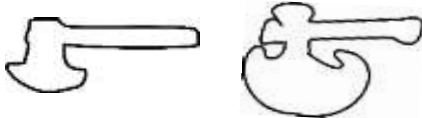
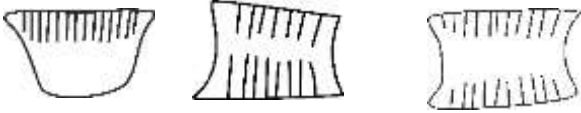

به‌عنوان مثال و بنا بر آنچه در کتب تاریخی بدان اشاره شده است «کوروش پادشاه هخامنشی را با سلاح‌هایش به گور نهاده بودند و اسکندر در آنجا سپر کوروش را که خاک شده بود، با دو کمان سکایی و یک شمشیر کوتاه یافته

است» (Pierre, 1998: 235). از این مسئله می‌توان به اهمیت اسلحه به‌مثابه یکی از علائم و مشخصات اقتدار، برتری و پادشاهی آگاهی یافت. «همچنین برخی سلاح‌ها نماد شغل‌ها و وظایف هستند و نیز شمشیر و یا تیر و کمان از اختصاصات سلحشوران و یا چاقو، خنجر، دشنه و زوبین مختص به شکارچیان است (Chevalier & Gheerbrant, 2006: 621). بر روی سنگ قبور روستای تبادکان، نقش سلاح فراوان مشاهده می‌شود که با توجه به تاریخ و رزم‌آوری مردمان منطقه، نشان از شجاعت، جنگجویی، دلاوری و اقتدار متوفی دارد.

شمشیر و خنجر: از سلاح‌های پرتکرار سنگ قبور تبادکان، نقش انواع شمشیر و خنجر است. شمشیر در اصل متشکل از تیغه و قبضه است و بنابراین نماد اتحاد شمرده می‌شود. در هر حال، معنای اصلی نمادین آن زخم و قدرت زخمی کردن است و از این‌رو به معنای آزادی و نیرومندی است. شمشیر را نمادی از انهدام جسمانی و اراده روحی و همچنین نماد روح و کلام خدا دانسته‌اند که به‌طور خاص در سده‌های میانه بسیار متداول بوده است (Ciriot, 2013: 36). شمشیر بیش از هر چیز، نماد وضعیت نظامی و فضیلت آن رشادت است و کاربرد آن، قدرت شمشیر نماد جنگاوری است «شمشیر نماد قدرت است، زیرا قادر به بخشیدن زندگی و کوتاه کردن آن است» (Chevalier & Gheerbrant, 2006: 621). بنابراین، شمشیر نماد نیرو، حفاظت، اقتدار، سلطنت، دلیری و در سطح مابعدالطبیعی شمشیر نماد «تبعیض، نیروی نافذ عقل، عزم معنوی و شکست‌ناپذیری هر چیز مقدس است و در سنت اسلامی نماد جهاد مؤمنین علیه کافران و جهاد انسان علیه شر درونی است» (Cooper, 2000: 230-232).

تفنگ: نقش تفنگ که نشان از شخصیت نظامی یا شکارگری و دلاوری متوفی است، بر روی سنگ قبور زیاد حک شده است. به اعتقاد اهالی روستا، این نقش نشان از دلاوری و شکارگری فرد دارد. استفاده از نقوش سلاح را می‌توان منحصر به روستای تبادکان دانست، چراکه تنوع و گستردگی این نقوش به‌قدری است که در هیچ کجای دشت توس نمی‌توان مشابه آن را یافت (جدول ۴).

جدول ۴: انواع نقوش اشیاء سنگ قبور تبادکان (مأخذ: نگارندگان)

	گلابدان
	شمعدان
	تفنگ
	شمشیر
	سرنیزه
	تیر
	شانه
	چاقو
	دوک نخریسی
	تسبیح

نقوش هندسی

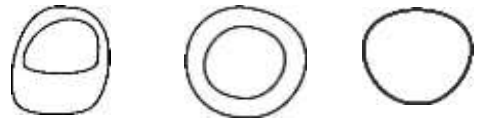
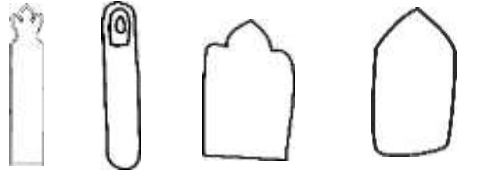
نقوش هندسی به کار رفت بر روی سنگ قبور تبادکان نسبت به نقوش دیگر، از تنوع کمتری برخوردار است. به‌هرحال، این نقوش را می‌توان در سه دست جای داد: ۱.

طرح‌های هندسی کوچک که در لابه‌لای کتیبه و نقوش دیگر حک شده است. این تصاویر بر روی سنگ‌های بسیاری تکرار شده‌اند، اما تنوع زیادی ندارند و تنها در چند نقش ساده خلاصه می‌شوند، مانند نقش دایره (یک یا دو دایره

داخل در داخل یکدیگر) و نقش محراب در کنار سایر نقوش به‌کار رفته‌اند (دایره: این نقش در باور مردم بومی به‌منزله مهر است. این طرح در برخی سنگ‌قبرها در کنار نقش تسبیح به‌کار برده شده است. محراب: نقش محراب همچون دروازه ورود به جهان دیگر و توأم با معنویت و ایجاد آرامش برای متوفی است. متوفی پس از عبور از محراب پس از طلب آمرزش و استغفار با روحی آرام‌گرفته از محبت خدا وارد دنیای ابدی می‌شود). ۲. نقوش هندسی که فضای زیادی از رویه سنگ را در برمی‌گیرد و به‌عنوان حاشیه محسوب می‌شود، مانند طرح‌های محرابی که در برخی همراه با نقش و کتیبه و در برخی به‌تنهایی و بدون همراه بودن با نقش و کتیبه دیگر بر سنگ حک شده است. سنگ‌هایی که تنها طرح محراب بر آن‌ها حک شده، منحصربه‌فرد هستند. طرح محراب بر سنگ تراش داده‌شده و داخل آن به عمق نسبتاً زیادی

نسبت به عمق سنگ گود شده است. طول این سنگ‌ها بیش از ۱ متر و عرض آن‌ها حدود ۲۰ cm است. با توجه به‌اندازه آن‌ها، کشیدگی بیشتری نسبت به دیگر سنگ‌قبر دارند. از آنجایی که بر روی برخی از آن‌ها هیچ مشخصه دیگری حک نشده است، آگاهی از تاریخ و ماهیت کلی آن، ناممکن است. ۳. قطاربنندی: بر روی پنج سنگ‌قبر داخل ضریح مشاهده می‌شود. بر گرداگرد سنگ‌قبر اول و دوم و تنها بر بالای پایه‌های سه سنگ‌قبر دیگر قطاربنندی حکاکی شده است. در دومین سنگ‌قبر صندوقی نسبت به سنگ‌های دیگر از ظرافت و پیچیدگی بیشتری برخوردار است. استفاده از قطاربنندی (مقرنس) می‌تواند نشان از عبور انسان از این جهان و رسیدن به بهشت و پیشگاه حق تعالی باشد (جدول ۵).

جدول ۵: انواع نقوش هندسی سنگ‌قبر تبادکان (مأخذ: نگارندگان)

	دایره
	محراب

مضامین

آیات و احادیث اهل‌بیت^(ع): به‌جز پنج سنگ‌قبر داخل ضریح، بر روی سایر سنگ‌قبر به دلیل ساختار افقی و جلوگیری از بی‌احترامی سهوی، بر روی هیچ‌کدام از آن‌ها آیات و احادیث نبوی مشاهده نمی‌شود. سنگ‌قبر داخل ضریح به دلیل احترام و جایگاه متوفی به‌صورت صندوقی تراش داده‌شده و بر سطح رویی و اطراف آن‌ها شاهد سخنان اهل‌بیت^(ع) و نیز اشعار و احادیث هستیم. به‌طور مثال، بر سطح جانبی سنگ اول سخنی از پیامبر^(ص) و بر روی سنگ دوم بیتی شعر و نیز بر روی سنگ چهارم حدیث نبوی حک شده است.

اشعار: این قالب ادبی، از متون پکاربرد بر روی سنگ‌قبر به شمار می‌آید. جز در مواردی که تنها نام و مشخصات

متوفی بر آن حک شده بر روی سایر سنگ‌قبر و مخصوصاً درون حاشیه‌های تزئینی، اشعاری مربوط به جهان پس از مرگ و نیز جهت طلب آمرزش و آرامش برای متوفی به زیبایی بر سنگ نقش بسته است.

متن اول:

چون نام‌های جرم ما به هم پیچیدند

بردند به دیوان عمل سنجیدند

بیش از همه‌کس گناه ما بود ولی

ما را به محبت علی بخشیدند^۱

متن دوم:

ای نوگل گلشن جوانی

۱. شعر از رحیم تبریزی، سده دهم هجری قمری.

۱۱۰ cm دارد. بر روی آن نیز طرحی از محراب به زیبایی حکاکی شده است. با توجه به اینکه تقریباً تمام نقوش سایر سنگ قبور، به صورت برجسته هستند، طرح فرورفته محراب، جلوه‌ای خاص به سنگ داده است. از این نمونه در مجموع تنها سه سنگ قبر در قبرستان تبادکان وجود دارد که یکی از آن‌ها دچار شکستگی شده و نیز تنها بر روی یک از آن‌ها کتیبه وجود دارد که تاریخ آن متعلق به ۱۱۳۵ ق است. با توجه به شباهت بسیار این سه سنگ قبر، احتمال می‌رود دو سنگ دیگر نیز با همین قدمت باشند. این سنگ‌ها از آن جهت بیشتر اهمیت پیدا می‌کنند که می‌توان بیان داشت تقریباً در هیچ منطقه از شهر مشهد و حومه، مشابه آن وجود ندارد (تصویر ۱۳).

تصویر ۱۳: قدیمی‌ترین سنگ قبر داخل قبرستان تبادکان (مأخذ: نگارندگان)

همچنین ابیات و اشعاری مرتبط با مرگ و جهان پس از مرگ است، چنانکه به نوعی با بیان این نوشته‌ها احساسات و آنچه مرتبط با متوفی است را بیان نموده و یا برای متوفی طلب خیر، آمرزش و آرامش در جهان دیگر را داشته‌اند. تمام این متون از سخنان ائمه^(ع)، اشعار بزرگان و راویان هر دوره هستند و به خط زیبای نستعلیق و ثلث نوشته شده‌اند.

References

- Anaseri, Jaber (2001). *Anthropology and artistic psychology*. Tehran: Arshad
- Briant, Pierre (1998). *History of the Achaemenid Empire*. (Mahdi Memsar, Trans.). Tehran: Zaryab. (Original work published 1996)
- Chevalier, Jean., & Gheerbrant, Alain (2006). *The Dictionary of Symbols*.

وی بیتو حرام است زندگانی

ای کرد به صد هزار حسرت

قطع نظر از جهان فانی

متن سوم:

فتی سوخت جانم از آتش فراق

داغ تو منده بر دل تا دامن قیامت

قدیمی‌ترین تاریخ درج شده بر سنگ قبور: به جز قدمت پنج سنگ قبر داخل ضریح که قبلاً در مورد آن‌ها بحث شد، قدیمی‌ترین تاریخ درج شده بر سنگ قبور داخل قبرستان، بر روی یکی از سنگ‌های بسیار زیبا و نادر مشاهده شده است که متعلق به یک بانو و به شکل محراب و طولی بیش از

نتیجه‌گیری

می‌توان بیان داشت سنگ قبور منطقه تبادکان به صورت افقی و اکثراً به شکل محراب و مستطیل هستند. جنس عمده این سنگ‌ها از گرانیت و تعداد محدودی نیز از سنگ مرمر است. این نقوش مجموعه‌ای از نقوش هندسی، گیاهی، اشیاء و کتیبه را دربرمی‌گیرند. کتیبه‌ها در وصف مضامین مربوط به مرگ و جهان پس از آن است. از کتیبه‌های موجود بر سنگ قبر، نام و مشخصات متوفی است که در گذشته علاوه بر آن، نام پدر و نیاکانش را نیز حک می‌کردند. این کتیبه‌ها به خط زیبای نستعلیق و ثلث نوشته شده‌اند. سنگ‌نوشته‌های موجود بر سنگ قبور، معمولاً در خصوص مدح و ثنا و یا جنگ‌ها و اتفاقات زمان و گاه شامل سوگ‌نامه در وصف از دست دادن و فراق عزیزان، احادیث و روایات و

International research conference in science and technology. [SID. https://sid.ir/paper/859962/fa](https://sid.ir/paper/859962/fa)

Menshat Asfazari. Esfzari ,Mohammad Al-Zamji (1961). (9-10 A.H). Islamic Consultative Assembly Library, Museum and Documentation Centre. <https://rc.majlis.ir/en/news/show/1780095>

Nakhjavani, Mohammad Ben Hind and Shah (1976). Dastur al-Katab in the determination of grades (Volume 2) and corrected by Abdul Karim Ali Oghli Alizadeh. Moscow: Danesh

Pākdāman, Muhammad Hasan (2010). Phenomenology of Literalism in the Understanding of the Qur'an, *Meshkat*. (29)1. 105-116. (In Persian).

<https://dori.net/dor/20.1001.1.16838033.1389.29.1.8.1>

porkarim, hushing (1963). Tombstones of Iran, *Art and People Magazine. first round*. (No. 12). (In Persian). <https://www.noormags.ir/view/fa/citation/ris/247970>

Rezaei Borjaki, Ismail (2018). *Historical Atlas of Sadat Iran*. Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation Sabermaghadam, Faramarz., & Ahmadzadeh, Ali Akbar (2010). *Tourism guide of Torgabeh Shandiz city*. General Department of Cultural Heritage, Khorasan Razavi Cultural Heritage. Fall. <https://razavichto.ir/>

Safikhani, Nina (2015). *Study of Motifs Related to the Graves of Takht-e-Foold Cemetery in Isfahan Practical Project: Illustration of the Book Based on Myth Iranian Story*. Supervisor : Aboutorab, Ahmadpanah. Advisor: Khazaei, Mohammad. Tarbiat Modares University. College of Arts and Architecture.

<https://elmnet.ir/export/10834546-19689?type=BibTeX>

URL1:

[http://www.razavichto.ir/FTPHost/0/publications/map%20khorasan3%20\(1\)-2\(1\).jpg](http://www.razavichto.ir/FTPHost/0/publications/map%20khorasan3%20(1)-2(1).jpg)

(Sudabe Fazaeli, Trans.). Tehran: Jeyhun. (Original work published 1982)

Cooper, Jean C (2000). *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols Paperback*. (Maliheh Karbasiyan, Trans.). Tehran: Farshad. (Original work published 1987).

Chahian Borojeni, Ali Asghar., & Chalongar, Mohammad Ali (2000). Examining the status of the Mashhad Niqabat in the Teimuri period. *Farhang Razavi Scientific Research Quarterly*. eighth year (No. 32). 85-119. (In Persian).

<https://www.doi.org/10.22034/farzv.2021.125756>

J.E. Cirlot (2013). *A dictionary of symbols*. (Mehrangiz Ohadi, Trans.). Tehran: Dastan. (Original work published 1971)

Hasanabadi, Abolfazl (2009). A look at the position of Sadat Razavi in Mashhad during the Safavid period. *Electronic publication of Astan Quds Razavi Organization of Libraries, Museums and Document Center*. (No. 3), 1-14. (In Persian). https://shamseh.aqr-libjournal.ir/article_49763.html

Hoseyni H., & Vakili H, NazemianFard A. The social status and political cultural role of Hosayni Hamzavi family in Seljuq era (431-590 AH). *islamhistory* 2018; 1 (32) :29-48. (in Persian with English abstract). <http://journal.isihistory.ir/article-1-763-fa.html>

Hosseini Torbati, AbuTalib (1963). *Teymuri Tazukat*. Tehran: Asadi Bookstore Kazemi, Homan., & Zahrawand, Hamed (2013). *Investigating the evolution of moqrans as a symbolic element in Islamic architecture of Iran*. National conference of architecture, urban planning and sustainable development with a focus on native architecture to sustainable city. Mashhad: Khavaran Institute of Higher Education. <https://civilica.com/doc/239285>

Mehrabi Hafashjani, Sajjad (2016). *A Study of Religious Figures on Hafshejan Towns Gravestones in the Iranian Province of Chahar Mahal & Bakhtiari*.